

wało, że podana tu nauka o Chrystusie ukrzyżowanym, który według słów św. Pawła jest *mocą i mądrością Bożą* (1Kor 1, 24) stanowi wyjaśnienie tajemniczego zamiaru Boga, wspomnianego w księdze Hioba (41, 7—14).

Warszawa

KS. CZESŁAW JAKUBIEC

Ks. Janusz Frankowski

KSIĘGI SYBILLIŃSKIE

List do Arysteasa pokazywał nam¹, że autorzy żydowscy żyjący w świecie hellenistycznym, aby zapoznać pogan z wiarą i zwyczajami Izraela i do nich pociągnąć, pisali dzieła pełne podziwu dla religii i narodu żydowskiego, przy czym autorzy ci, dla stworzenia wrażenia całkowitej obiektywności wszystkich pochwał wypowiedzianych na cześć wiary izraelskiej przedstawiali się jako pisarze greccy. Nie był to jedyny wybieg w tej działalności misyjnej. Inny — i z tym zapoznajemy się właśnie w *Księgach Sybillińskich* — polegał na interpolacji i przeróbce w duchu proizraelskim istniejących pogańskich dzieł, przy czym znowu pochwały dla Izraela były włożone w usta pogan. Tę samą *pia fraus* za pomocą wyroczeni sybillińskich kontynuowano w kręgach chrześcijańskich.

1. SYBILLA I WYROCZNIE SYBILLIŃSKIE

Sybilla znana jest w świecie greckim bardzo wcześnie. Mówi o niej już Heraklit (najprawdopodobniej) z Efezu. Przedstawia on Sybillę jako wypowiadającą swe słowa w szale, w formie pozbawionej jakiegokolwiek estetyki. Jest ona pod wpływem Boga i mówi o przyszłości². Podobnie Platon w *Fajdrosie* (244 b). Uważa się, że Sybilla żyła w czasach bardzo dawnych, była półboginią, córką nimfy lub bogini — jedna z wersji mówi, że urodziła ją córka Posejdon — i żyła bardzo długo (około tysiąca lat) wieszcząc przyszłość. Twarz, którą widać na księżycu, to właśnie twarz Sybilli³. Wcześniejsi starożytni pisarze mówią o jednej Sybilli i imię to traktują jako własne. Późniejsi zaczynają mówić o wielu — trzech, czterech,

¹ Patrż: Ruch Bibl.-Lit. 25 (1972) 12.

² Plutarch, *Moralia* 397A; por. Klemens Aleks., *Stromata* 1, 15, 70.

³ Plutarch, *Moralia* 398C.

a nawet dziesięciu (Warron) — które prorokowały w różnych miejscowościach. Imię Sybilla przestaje być imieniem ściśle własnym, a oznacza te żyjące w dawnych wiekach kobiety mające w sobie coś boskiego i wieszczące przyszłość (najczęściej nieszczęścia). Najchętniej mieszkaly one w grotach koło miast. Etymologia imienia Sybilla nie jest pewna. Warron sądził, że imię pochodzi z eolskiego *Sios* (= *Theos* — Bóg) i *bollá* (= *boulé* — rada). Hipoteza ta jest przez niektórych współczesnych autorów przyjmowana⁴.

Najbardziej znane były Sybille Erytrejska, która była najstarsza i miała zapowiedzieć wojnę trojańską, oraz Kumejska. Dodajmy, że Pauzaniasz w *Opisie Hellady* podaje, iż Hebrajczycy posiadają własną wieszczącą niewiastę, imieniem Sabbe. Utrzymują, że Sabbe była córką Berozusa i Erymanty. Jedni ją nazywają Sybillą Babilońską, drudzy zaś Egipską (*In Phoc.* § 12). Proroctwa przypisywane Sybillom były napisane w języku greckim i były ujęte w heksametr. Krążyły w formie luźnych wypowiedzi lub najróżniejszych zbiorów. Zbiory te ciągle były uzupełniane czy też przerabiane. Odnosiły się przede wszystkim do losów miast i państw, szczególnie mówiły o klęskach, które miały te miasta lub państwa spotkać. Np. Plutarch, mówiąc w życiorysie Demostenesa (19, 1) o klęsce Greków pod Cherońą w walce z Filipem Macedońskim, cytuje „starodawne proroctwo z Ksiąg Sybillińskich”, które jakoby miało tę klęskę zapowiadać. Wzrost znaczenia przepowiedni sybillińskich w czasach rzymskich był związany z upadkiem znaczenia dawnych wielkich wyroczni, takich jak np. delficka.

Specyficzne, bo oficjalne miejsce miały wyrocznie sybillińskie w Rzymie. Były one znane tu bardzo wcześnie. Według znanej legendy do Tarkwiniusza Pysznego przybyła stara kobieta i zaproponowała mu za wysoką cenę kupno dziewięciu ksiąg. Król odmówił kupna. Kobieta odeszła i spaliła trzy księgi, następnie powróciła i zażądała za sześć tę samą cenę co za dziewięć. Gdy król tym, bardziej nie chciał kupić, spaliła następne trzy, pozostając przy pierwszej cenie. Zdumiony król za radą wieszczów kupił pozostałe księgi. Kobieta zniknęła bez śladu, król zaś powierzył strzeżenie ksiąg dwom znakomitym obywatelom. Jest to wersja Dionizjusza z Halikarnasu (*Starożytności Rzymskie* 4, 62)⁵. Starą kobietę z legendy identyfikowano z Sybillą Kumejską. Mężowie, którym były

⁴ Warron, w Lactancjusz, *Divinae institutiones* 1, 6; por. R.H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford 1913, 2, 368n; S. Székely, *Bibliotheca apocrypha*, Friburgi Br. 1913, 1, 120.

⁵ Tłumaczenie polskie tego tekstu — oraz szeregu innych odnoszących się do Sybilla — znajduje się w książce I. Radlińskiego, *Apokryfy Judaistyczno-Chrześcijańskie*, Lwów 1905, 32 (inne teksty, s. 22—34). Według niektórych starożytnych pisarzy owa kobieta miała się zjawić u Tarkwiniusza Starszego.

powierzone księgi, nosili urzędową nazwę *Duumviri sacris faciundis*; potem było ich dziesięciu (*Decemviri*), a w końcu piętnastu (*Quindecimviri*). Zadaniem ich było badanie ksiąg w momentach nieszczęść narodowych w celu znalezienia środków zaradczych. W związku z tym przypuszcza się, że oficjalne rzymskie księgi — otoczone tajemnicą — miały inny charakter niż krążące swobodnie i przystępne dla wszystkich pozostałe wyrocznie sybillińskie. Prawdopodobnie wymieniały one różne nieszczęścia, jakie mogą spotkać lud i Miasto, oraz wskazania, jakich należy dokonać ekspiacji w konkretnych wypadkach. W Rzymie *Księgi Sybillińskie* odgrywały więc poważną rolę i były w wielkim poważaniu⁶.

2. ŻYDOWSKO-CHRZEŚCIJAŃSKIE KSIĘGI SYBILLIŃSKIE — OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

W oparciu o krążące w świecie hellenistycznym przepowiednie sybillińskie — i na ich wzór — powstały posiadane przez nas apokryficzne żydowsko-chrześcijańskie *Księgi Sybillińskie*. Dokładniej, chwilami możemy mówić o wchłonięciu surowych materiałów greckich w służbę misyjnej propagandy żydowskiej i chrześcijańskiej. Posiadamy tych ksiąg dwanaście⁷ (ze wstępem z VI w.), ale tylko trzecia, czwarta i piąta to dzieła judaistyczne i te tylko są podane u Charlesa i Kautzsch'a wśród apokryfów Starego Testamentu. Pozostałe są późniejszymi dziełami chrześcijańskimi. Wspomniane trzy księgi — jak wszystkie inne — są napisane po grecku, heksametrem. Język posiada wiele starych — najczęściej homeryckich — wyrazów i-form. Tekst jest często niejasny, a w kodeksach występują bardzo duże różnice, tak iż krytyczne ustalenie tekstu jest często rzeczą niemożliwą⁸.

Księgi należy zaliczyć do apokaliptycznych. Najczęstsze tematy to zapowiedź nieszczęść — wojen i klęsk żywiołowych — jakie mają spaść na różne narody i miasta (często chodzi tu o czasy eschatologiczne), zapowiedź nadejścia królestwa eschatologicznego, przyjścia Mesjasza, przyszłej chwały „narodu pobożnego”, „bogobojnego” (Żydzi są określani jako *eusebeis*). Nadto często spotykamy się z atakami na bałwochwalstwo i z zachętami do czczenia prawdziwego Boga. Jeżeli szereg tych tematów pokrywa się z tematami innych apokalips

⁶ O Sybillach w świecie antycznym, a szczególnie w Rzymie, pisze we właściwy sobie sposób — żywy i bardzo interesujący — T. Zieliński, *Cesarstwo Rzymskie*, Warszawa 1938, 59—77.

⁷ Numeracja jest jednak I—XIV, z tym, że brak jest ksiąg X i XI.

⁸ Najlepsze i najpełniejsze wydanie: *Die Oracula Sibyllina* (Die griechischen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte), bearbeitet von Joh. Geffcken, Leipzig 1902 (= Leipzig 1967). O stanie tekstu Geffcken mówi: „Die Überlieferung des Textes ist eine geradezu grauenhaft verwahrloste”. S. XIX.

czy pism żydowskich, to jednak tu tło i ramy są zupełnie inne. W wyroczniach tych areną wydarzeń jest bowiem cały hellenistyczny świat. Widzimy w nich niemal bezustannie kraje i miasta wielkiego świata: Egipt, Rzym, Libię, Cypr, Aleksandrię, Antiochię, Trację, Krete, nawet Indie, i tylko niekiedy, choć stale, powraca motyw Świętego Miasta, w którym znajduje się Świątynia prawdziwego Boga. Elementem specyficznym jest również wymieszanie wątków z mitologii grecko-rzymskiej z biblijnymi. Niemniej zbieżność wielu rysów tej „apokaliptyki” hellenistycznej z żydowską stawia problem, w jakiej mierze rozwój tej ostatniej jest zależny od pierwszej⁹.

3. TREŚĆ

Książę nie należy traktować jako jednolitej całości. Poszczególne przepowiednie są raczej przypadkowym zlepkiem i najczęściej nie wiążą się logicznie ze sobą.

Księga III

Formuła wstępna (1—7). Księga zaczyna się od usilnego, pełnego napięcia błagania Sybilli, aby Bóg pozwolił jej odetchnąć od wieszczczenia, bo już jej ustaje serce. „Lecz czemuż mi oto znów serce bić zaczyna i czemu duch popychany razami jest zmuszony głosić wszystkim słowo? Więc znowu będę obwieszczać wszystkim, co Bóg mi mówić każe”. Takie wprowadzenia powtarzają się wielokrotnie przed różnymi proroctwami.

Napomnienie (8—45). Następuje teraz gniewne wezwanie do ludzi. Czemu, choć są stworzeni na obraz Boży, idą błędną drogą, a nie prostą ścieżką i nie pamiętają o Bogu, który jest jedyny i niewidzialny i jest stwórcą wszystkiego? Czemu ludzie kłaniają się idolom, uczynionym ręką ludzką i są pełni grzechów?

Nadejście Królestwa Bożego i Mesjasza (46—62). Lecz gdy Rzym, ciągle jeszcze wahający się, zapanuje nad Egiptem, wtedy ukaże się najwyższe królestwo nieśmiertelnego Boga. Przyjdzie czysty Władca, by panować wiecznie i będzie dzierżył wszystkie berła.

Przyjście Beliar (63—96). Z mieszkańców Sebasty przyjdzie potępem Beliar i będzie czynił cuda na niebie i na ziemi, lecz są to oszustwa. Ogień spali Beliar i tych, co mu uwierzyli. Spłonie również cały świat. I wtedy przyjdzie sąd wielkiego Boga.

Początkowe dzieje świata (97—111). (Niniejszy ustęp jest swoistym zlepkiem podań biblijnych i greckiej mitologii). Gdy się wypełnią groźby wielkiego Boga, które wypowiedział przeciw śmiertelnym, gdy wznosili niebosięzną wieżę Babel — Bóg wtedy zwałił

⁹ Por. O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*², Tübingen 1964, 834.

wieżę i pomieszał języki, ziemia zapełniła się oddzielnymi królestwami i były to czasy dziesiątego pokolenia po potopie. Panował wówczas Kronos, Tytan i Japetos, przeświecne dzieci Gaji i Uranosa. Tytan zapragnął panować i zabijał wszystkie dzieci męskiej płci zrodzone z Rei. Ta jednak ukryła Zeusa, Posejdona i Plutona. Między tymi trzema synami Rei a Tytanem i jego synami rozgorzała walka. Taki był początek wojny wszystkich śmiertelnych¹⁰. Bóg wówczas zesłał zło na Tytanów, i wszystkie pokolenia Tytana i Kronosa umarły. Potem, gdy czas zataczał swe koło, powstało królestwo Egipskie, potem Perskie, Medejskie, Asyryjskie, Babilońskie, Macedońskie, znów Egipskie i wreszcie Rzymskie.

Dalszy ciąg wyliczania i opisywania królestw (162—210). Przedstawiony jest wspaniały dom Salomona, Hellenowie, Macedończycy, Rzym. „I wtedy naród wielkiego Boga znów będzie potężny”.

Pochwalny opis Izraela (211—242) i jego dziejów (243—294). Istnieje ród najsprawiedliwszych ludzi, którzy zawsze dbali o dobre zasady i czyny. Nie czczą bowiem ani słońca, ani księżyca; nie ma u nich wróżbitów ani czarowników, ani innych rzeczy, z których wypływa różnego rodzaju zło na ziemi. Oni dbają o sprawiedliwość i cnotę (*areté*), a nie — z chciwością — o bogactwa, z których płyną tysiące nieszczęść dla ludzi, wojna i głód. U nich bogaci dbają o biednych i nie krzywdzi się wdów. Czynią to, „wypełniając słowo wielkiego Boga, hymn Prawa (*ennomon hymnon*); dla wszystkich bowiem Niebiański uczynił ziemię”. Następuje opis wyjścia, a następnie Niewoli Babilońskiej. „Lecz potem Bóg niebieski pośle Króla; będzie on sądził każdego męża we krwi w blasku ognia... i nową Świątynię Boga zaczniecie wznosić”¹¹.

„Biada” skierowane przeciw narodom (295—572). W tym długim ustępie zaczynającym się od formuły wstępnej, i przedzielonym w w. 489—491 drugą formułą wstępną, Sybilla zapowiada poszczególnym krajom nieszczęścia, jakie je zniszczą. Pierwsze „biada” jest skierowane przeciw Babilonowi: zniknie jakby wcale nie istniał. Następne przeciw Egiptowi, ziemi Goga i Magoga, Libii, Rzymowi (po swych rozkoszach będzie jak służąca), wyspie Samos i Delos, miastu Smyrnie. Po wierszu 366 następuje luka, a od 367 do 380 są opisane pokój, szczęście i sprawiedliwość, jakie zapanują w Azji i Europie. Szczęśliwi mężczyzna i kobieta, którzy będą żyli w owym czasie! Od w. 381 zaczynają się znowu zapowiedzi nieszczęść. W w. 388—400 opisany jest prawdopodobnie Antioch Epifanes; tekst jest częściowo zależny od Dn 7, 7nn. Dalej, nieszczęście czekające Frygię, Ilion (tu przy okazji przedstawia się Homera jako kłamcę, który posiadał przepowiednie Sybilli odnoszące się do Ilionu i na ich podstawie napisał

¹⁰ Jak widzimy, ci greccy bogowie są tu traktowani jako pokolenia ludzkie.

¹¹ Niektórzy sądzą, że jest tu mowa o Mesjaszu, inni, że o Cyrusie.

Iliadę), i inne kraje, wyspy lub miasta. Ostatnia, długa wypowiedź jest skierowana przeciw Grecji (520—572).

Świętość Izraela i grzechy pogan (573—623). Znów pojawi się święty ród bogobojnych mężów, których umysł jest zwrócony do Najwyższego. Czczą oni Świątynię wielkiego Boga ofiarą płynną i ze zwierząt. Otrzymawszy w sprawiedliwości Prawo Najwyższego, szczęśliwi zamieszkują swe miasta i żyzne pola. Nie czczą fałszywych bóstw i ich łoża jest święte. Nie mają stosunków z chłopcami jak Fenicjanie, Egipcjanie, Rzymianie i inne liczne ludy, jak Persowie, Galatowie. Za przekroczenie świętego Prawa Boga spadną klęski i obłęd na te narody. Wtedy zegną przed Bogiem kolano. Następuje wezwanie: Nie zwlekaj, śmiertelniku, lecz zwróć się w płacz do Boga i proś Go o zmiłowanie nim przyjdą klęski.

Wojny i szczęście ostateczne (652—808). W w. 652—656 jawi się postać wysłanego przez Boga Króla, który usunie z całej ziemi złą wojnę. Po w. 656 *lacuna*. Następuje opis ataku królów na Świątynię Boga. Bóg ich zniszczy. Synowie zaś wielkiego Boga będą wszyscy żyć w szczęściu wokół Świątyni, pod okiem Boga. Wówczas wszystkie narody rzekną z podziwem: Patrzcie, jak Nieśmiertelny ich miłuje. Chodźmy i błagajmy nieśmiertelnego Króla, Boga wielkiego i wiecznego i wyznajmy Jego Prawo! (702—731). Nadejdzie dzień Wielkiego Sądu. Ziemia da śmiertelnym najlepszy owoc, wszyscy będą przyjaciółmi (741—761). Wtedy Ten, który bogobojnym dał święte Prawo, ustanowi wieczne królestwo dla wszystkich ludzi.

Zakończenie (809—829). Sybilla przedstawia się tu jako pochodząca z Babilonu (809—811). Po w. 811 następuje najprawdopodobniej *lacuna*. Sybilla podaje w dość niejasny sposób, że przybyła do Grecji, gdzie jest uważana za pochodzącą z Erytrei. W ostatnich wierszach mówi, że co do rodu, pochodzi od Noego.

Księga IV

Wprowadzenie (1—23). Sybilla mówi, że chce obwieszczać rzeczy najprawdziwsze, będąc wieszczką nie fałszywego Foibosa, którego marni ludzie nazywają bogiem, lecz wielkiego Boga, który nie jest tworem ludzkich rąk. Wprowadzenie to jest różne od formuł wstępnych w Księdze III: nie ma tu elementu uniesienia, wieszczej *mania*¹².

Pochwała bogobojnych i napiętnowanie bezbożnych (24—48). Szczęśliwi będą ludzie, którzy będą kochać Boga pokładając swą ufność w pobożności, nie oddający się bałwochwalstwu ani złym czynom. Natomiast ci, którzy ich wyśmiewają i pożądamy rzeczy bezwstydných, będą w dniu sądu ukarani. W w. 47 mówi się, że stanie się to, gdy nastanie dziesiąte pokolenie.

¹² Joh. Geffcken, *Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina*, Leipzig 1902 (= Leipzig 1967), 21.

Kolejne królestwa i „biada” przeciw krajom (49—151). Dziesięć wspomnianych pokoleń odpowiada luźno potraktowanej historii imperiów od Asyryjczyków poprzez Medów, Persów do Macedończyków. Po wzmiance o nadejściu dziesiątego pokolenia (86) Sybilla zaczyna opowiadać o klęskach, jakie spotkają różne kraje i miasta: Teby, Babilon, Laodyceę, Italię itd. Jest również wspomniana Jerozolima, na którą przyjdzie zła burza wojny Italii i wielka Świątynia Boga zostanie zniszczona (115—127).

Pożar świata i sąd (152—192). Lecz gdy zniknie bogobojność i sprawiedliwość i nikt nie będzie brał pod uwagę bogobojnych, lecz będzie się ich niszczyć, wtedy ludzie ujrzą Boga, już nie łagodnego, lecz dyszącego gniewem i niszczącego cały ród ludzki pożarem. Gdy wszystko zamieni się w popiół, Bóg wskrzesi śmiertelnych. Dokona się sąd i grzeszników pochłonie ziemia, a bogobojni znowu będą żyć na ziemi i duch boży będzie dawał życie i łaskę. O! Błogosławiony mąż, który będzie żył w owym czasie!

Księga V¹³

Historia cesarów (1—51). Historia ta jest przedstawiona od Juliusza Cezara do Hadriana, a nawet być może do Marka Aureliusza. Poszczególni władcy nie są wymieniani po imieniu, lecz przedstawieni w sposób gematryczny: podawana jest wartość liczbowa pierwszej litery imienia (tak więc pierwszy ma literę oznaczającą 20 czyli K — Kaiser, pięćdziesiąt to N — Neron). Neron jest przedstawiony w sposób podobny do Antychrysta z 2 Tes 2, 4. Będzie czynił wiele zła, „nawet gdy zniknie, będzie szkodliwy; potem powróci czyniąc się równym Bogu, lecz (Bóg) wykaże, że nie jest” (33n).

„Biada” przeciw różnym krajom i czasy ostateczne (52—511). Większość tych tekstów — zwłaszcza do w. 343 — mówi o nieszczęściach, jakie spotykają najróżniejsze kraje i miasta, m. in. Egipt, za to, że uciskał „me sługi namaszczone przez Boga” (60—72), i Rzym, którym mówił: „Jestem jedyna i nikt mnie nie zniszczy”. W te zapowiedzi wplata się — występująca już w Księdze IV — legenda Nerona. Wg tej legendy Neron nie zginął, lecz uciekł do Mezopotamii, do Partów, by stamtąd powrócić dla dokonania pomsty. W opisach powracają elementy upadabniające go do postaci z 2 Tes 2, 4. Jest również przedstawiony, jako ten, który niszczy Świątynię jerozolimską i gubi lud sprawiedliwy (137—154. 361—370). Wiersze 228—246 zawierają hymn do *hybris* o wschodnim charakterze¹⁴. W w. 247—285 hymn

¹³ Księga V ma znów odrębny charakter. zob. J. Geffcken, *Komposition*, 24.

¹⁴ Hildebrandt widzi w tym hymnie cytaty z Awesty, ale istnieją i inne opinie, np., że chodzi tu o Rzym — por. R.H. Charles, *Dz. cyt.* 2, 373. 401.

na cześć „błogosławionych Żydów, rodu boskiego i niebieskiego”. Hymn przechodzi w zapowiedź czasów ostatecznych — kary dla złych, nagrody dla dobrych: W w. 256—259 jest mowa o Ukrzyżowanym, „najszlachetniejszym z Hebrajczyków” (interpolacji chrześcijańska). Poczynając od w. 344 powraca motyw „biada”, ale przeważają przepowiednie mówiące o czasach ostatecznych: gniewie Boga, pożarze świata, sędzie, karze i szczęściu. W w. 394—413 jest mowa o zniszczeniu Świątyni, a w w. 398 jest wspomniane drugie zniszczenie. W w. 414—434 mówi się o Mesjaszu: „Przybył z firmanentu niebieskiego mąż błogosławiony, mający w rękę berło wręczone mu przez Boga”. Uczyni On Jerozolimę jaśniejszą od gwiazd, da szczęście sprawiedliwym (wizja zbawienia mesjanicznego). W w. 484—503 ciekawa apostrofa do „trzykroć nieszczęsnej Izdy”, o której nie pozostanie pamięć na ziemi, oraz wezwanie „któregoś (z egipskich) kapłanów odzianego w lniąną szatę: Pójdźcie, zamieńmy straszne prawo, które mamy od ojców... zwróćmy dusze, by wychwalać nieśmiertelnego Boga”.

Walka gwiazd (512—531). Pieśń kończy się opisem walki gwiazd i kosmicznych elementów. Są wymienione m. in. wszystkie znaki Zodiaku. Po walce pozostało bezgwiezdne niebo.

4. POWSTANIE KSIĄG SYBILLIŃSKICH.

Jak już wspomnieliśmy, żydowskie *Księgi Sybillińskie* powstały w oparciu o przepowiednie Sybilli pogańskich. Żydzi dość wcześnie zobaczyli, że te przepowiednie odpowiednio umodyfikowane i interpolowane pochwałami ku czci Izraela mogą doskonale służyć jako literatura propagandowa. Przy tym przekształceniu — a właściwie już wcześniej, gdy sami Grecy zaczęli rozpowszechniać pod imieniem Sybilli *vaticinia ex eventu* — teksty sybillińskie straciły swój charakter charyzmatyczny, „entuzjastyczny” i stały się, podobnie jak apokaliptyka żydowska, dziełami sztucznymi, będącymi tworem swojej erudycji.

Księga III, jak można zorientować się z zakończenia, opiera się na wyroczniach Sybilli Babilońskiej i Erytrejskiej, ale jest rzeczą niemożliwą wskazać dokładniej, które teksty pochodzą od jednej, a które od drugiej. Zaś zidentyfikowanie w w. 809—814 jednej z drugą jeszcze niejasne i J. Geffcken w cytowanej już pracy o powstaniu *Ksiąg Sybillińskich*, będącej podstawowym studium na ten temat, sądzi, że ta identyfikacja jest wynikiem połączenia w tych wierszach kilku różnych tekstów¹⁵.

Księga III powstała prawdopodobnie w Aleksandrii. Część obejmująca wiersze od 93 do końca jest najstarsza. Ponieważ odnosi się

¹⁵ J. Geffcken, *Komposition*, 4.

wrażenie, że autor (lub autorzy) tej części żyje w czasach Ptolemeusza VII Fyskona (w. 191—193; 316—318; 608—610), więc powstanie tego tekstu umieszcza się około 140 r. przed Chr. Jednak tekst ten nie jest jednolity i można dostrzec w nim pewne aluzje do wydarzeń późniejszych, np. wojny przeciw Mitrydatesowi w latach 89—84 (464—469), więc część ta jako całość musiała powstawać przez dłuższy czas, aż po pierwszy wiek¹⁶. Część obejmująca w. 1—92, uważana przez wielu autorów za *Prooemium* Księgi III, pochodzi z czasów późniejszych — prawdopodobnie powstała około 30 r. przed Chr. (aluzja do Kleopatry w w. 75).

Księga IV, jak na to wskazują aluzje do legendy Nerona (119—124; 137—139) oraz wzmianki o burzy, która przyjdzie z Italii na Świątynię Jerozolimską i zniszczy ją (115n), mogła powstać dopiero pod koniec I w. po Chr., ale większa część materiału odnosząca się do hellenistycznego świata jest wcześniejsza i pochodzenia hellenistycznego¹⁷. Frey, SDB 1, 427 jest zdania, że księga powstała w Azji Mniejszej.

Przypuszcza się, że również większa część Księgi V, mianowicie w. 52—511, powstała mniej więcej w tym samym czasie, tzn. po zniszczeniu Świątyni. Potwierdza to fakt, że dostrzegamy w tej księdze podobną atmosferę — rozpacz z powodu zburzenia Świętego Miasta, oczekiwanie na karę dla niszczyciela i na szybkie odbudowanie Domu Bożego — jak w innych księgach pisanych w tym czasie, np. w *Apokalypsie Barucha* i 4 *Księdze Ezdrasza*. Legenda Nerona jest bardziej rozwinięta niż w Księdze IV, ale ciągle aktualna. Ta część księgi (tzn. w 52—511) jest mniej więcej jednolita. Wiersze 1—51 zostały dodane później, prawdopodobnie za Marka Aureliusza, ponieważ, jak widzieliśmy, mówiły wyraźnie o cesarzach od Juliusza Cezara do Hadriana, i czyniły aluzję do Aureliusza.

Pozostałe *Księgi Sybillińskie* zostały w znacznej mierze przepracowane lub wprost napisane przez chrześcijan. Np. Księga VI jest heretyckim hymnem (II w.), VII — dziełem gnostycko-chrześcijańskim (II w.).

Księgi Sybillińskie — przynajmniej wcześniejsze — zostały wzięte przez pisarzy wczesnochrześcijańskich za dobrą monetę i były przez nich cytowane. Laktancjusz poświęcił Sybillom dużo miejsca w cytowanych *Divinae institutiones*. Do VI w. poszczególne księgi prawdopodobnie krążyły osobno i dopiero w tym czasie niezany redaktor zebrał je dodając wstęp, w którym wyrażał swe przekonanie o powstaniu tych pism pod natchnieniem i ich autentyczności. To przekonanie miało trwać długo. W średniowieczu autor *Dies irae* mówił:

¹⁶ Por. J.B. Frey, SDB 1, 426.

¹⁷ Por. J. Geffcken, *Komposition*, 19.

*Dies irae, dies illa
Solvat saeculum in favilla
Teste David cum Sybilla,*

a Michał Anioł w Kaplicy Sykstyńskiej umieścił Sybille obok Proków¹⁸.

Warszawa

KS. JANUSZ FRANKOWSKI

O. Hugolin Langkammer OFM

HYMNY PASYJNE W PIERWSZYM LIŚCIE ŚW. PIOTRA

I

1 P 1, 19—21

Fragment ten określić można jako wyznanie chrystologiczne, a w pewnym sensie nawet jako hymn¹. O tym decydują orzeczenia chrystologiczne, znajdujące się także w innych hymnach chrystologicznych: 1) odkupienie (w. 19); 2) preegzystencja i epifania (w. 20); 3) wywyższenie (w. 21). Motyw odkupienia zazwyczaj wiąże się z myślą o epifanii. W naszym fragmencie znajduje się jednak na pierwszym planie. Znaczy to, że 1 P 1, 19—21 jest, podobnie jak 1 P 2, 21—25, hymnem pasyjnym. Przypuszczać należy, że hymn doznał uzupełnień przez autora listu. Dotyczyłyby one zwrotów parenetycznych (w. 21a oraz 21c). Patrząc na bliższy kontekst (17—21), łatwo

¹⁸ Historię stosunku do *Ksiąg Sybillińskich* w okresie Renesansu (tzn. w okresie, gdy Zachód się z nimi zetknął) i w następnych wiekach przedstawia J. Geffcken, *Oracula* X—XV.

¹ M.E. Boismard, *Une liturgie baptismale dans la Prima Petri*, *RevBibl.* 63 (1956) 182—208; 64 (1957) 161—183;

tenże: *Quatre hymnes baptismales dans la première épître de Pierre*, Paris 1961.

R. Bultmann, *Bekennnis — und Liedfragmente im ersten Petrusbrief*, w: *ConiNeot* 11, Festschrift A. Fridrichsen, 1947, 1—14; w: *Exegetica*, Tübingen 1967, 285—297.

K.H. Schelkle, *Die Petrusbriefe. Der Judasbrief*, Herders Theologischer Kommentar zum NT 13, 2, Freiburg — Basel — Wien³ 1970. Tenże, *Theologie des Neuen Testaments*, II, Düsseldorf 1973, 102—115.

C.H. Hunzinger, *Zur Struktur der Christushymnen in Philipper 2 und 1 Petrus 3*, w:

Ch. Burchard (wyd.), *Der Ruf Jesu und die Antwort der Gemeinde*, Festschr. J. Jeremias, Göttingen 1970, 142—156.

K. Wengst, *Christologische Formeln und Lieder des Urchristentums*, Gütersloh 1972.